

GEERT WARNAR

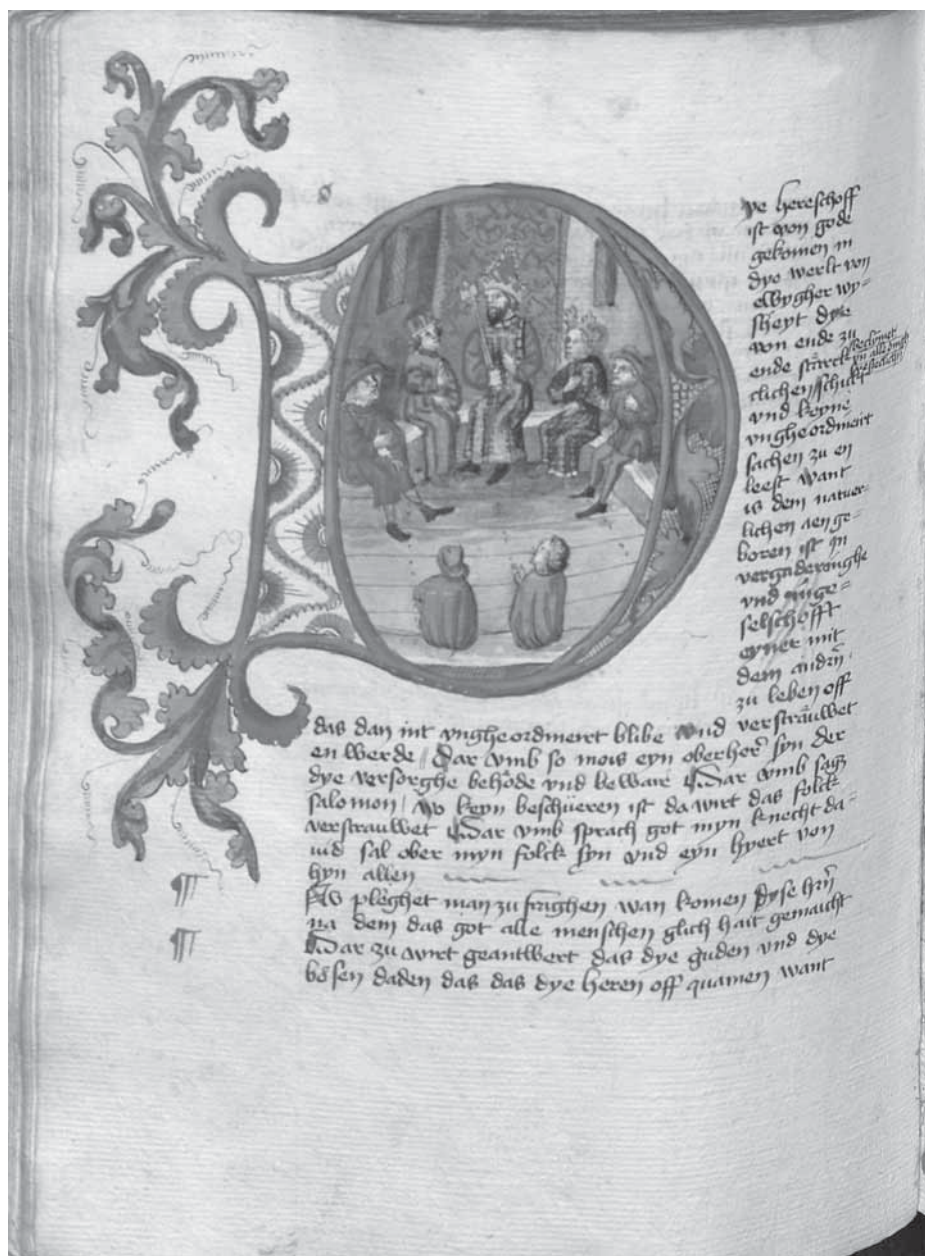
Het dubbele paspoort van de Middelnederlandse letterkunde

Op vele fronten is de afgelopen jaren korte metten gemaakt met het idee dat de Nederlandse literatuur van de middeleeuwen gebonden was aan nationale grenzen. De uitwisseling van teksten speelde zich af binnen aristocratische netwerken of economisch, intellectueel en religieus bepaalde infrastructuren die nog vrijwel niets weerspiegelen van de moderne staten in West-Europa. Taalverschillen speelden wel een rol, maar niet om er nationale literaturen mee af te bakenen. Die bestonden simpelweg niet. Import en export worden daarmee lastig te hanteren begrippen voor de middeleeuwse tekstcultuur. Met name voor literatuur uit het Duitse en Nederlandse taalgebied moeten we eerder denken in termen van een ruime Euregio, met vrij verkeer van teksten binnen een cultuurgebied dat zich over landsgrenzen uitstreckte en waarin de Middelnederlandse letterkunde – hoe symbolisch – tot op minder dan tien kilometer van Schengen is gekomen. Meer bepaald: tot in de Lotharingse burcht van Rodemack, nu in het Noordoosten van Frankrijk, vlakbij de grens met Luxemburg maar met het thans Duitse Trier als dichtstbijzijnde stad van importantie.

In de burcht van Rodemack woonde omstreeks het midden van de vijftiende eeuw Margarethe von Rodemachern (1426-1490) en tot de pronkstukken van haar bijzondere bibliotheek behoorde *Das buch das heisset dy daffel von dem cristen glauben und leben*, een reusachtig handschrift van meer dan vijfhonderd folia, vermoedelijk geproduceerd in Trier. Het boek is lang aan het zicht onttrokken geweest sinds het vermoedelijk al voor 1500 is terechtgekomen in de bibliotheek van het slot Berleburg (Noordrijn-Westfalen), waar het nog altijd bewaard wordt. Het boek moet daar terecht gekomen zijn na het huwelijk van Margarethes dochter met een telg uit het daar residerende grafelijke geslacht zu Wittgenstein und Berleburg. Maar de herkomst van Margarethes boek *von dem cristen glauben und leben* – de tekst, niet het handschrift – ligt in de Lage Landen.

De enorme encyclopedie is een bewerking van de *Tafel vanden kersten gelove*, circa 1400 geschreven door de dominicaan Dirc van Delft, hofkapelaan van Albrecht van Beieren. Aan deze graaf van Holland was het werk in eerste instantie ook opgedragen. Volgens een notitie voorin het boek van Margarethe had Dirc zijn werk echter nog niet voltooid toen Albrecht in 1403 kwam te overlijden, waarna de tekst aan zijn zoon Jan van Beieren is gegeven. Deze mededeling verklaart hoe de Nederlandse tekst in Lotharingen was terechtgekomen. Op latere leeftijd huwde Jan van Beieren met Elisabeth von Görlitz, hertogin van Luxemburg. Zij keerde na zijn dood terug naar Trier en heeft mogelijk toen het aan haar man geschonken exemplaar van de *Tafel* meegenomen.

Het boek van Margarethe sluit in allerlei opzichten nauw aan bij de Nederlandse *Tafel* en de vroegste handschriften van de tekst, zowel in de hoofdstukindeling als in de uitvoering (de Duitse miniaturen lijken geïnspireerd op de Nederlandse verluchting). Maar de inhoud vertoont grote verschillen. Als het boek van Marga-

Opening van de vorstenleer in de Trierse Tafel.

rethe werkelijk teruggaat op het werk dat aan Jan van Beieren geschenken werd, moet hem een andere tekst overhandigd zijn dan de *Tafel vanden kersten gelove* die in de Nederlanden in omloop kwam (en die ten grondslag lag aan de editie die in 1939 gepubliceerd is). De Duitse tekst biedt zowel minder als meer dan de Nederlandse *Tafel*. Van de in totaal 54 hoofdstukken uit het boek van Margarethe

ontbreken de eerste negen uit het *Somerstuc* van de Nederlandse versie. Van het zevenenvijftig kapitels tellende *Winterstuc* vinden we helemaal niets terug in de Duitse versie, buiten een curieuze aankondiging: *Dat winterstuck sal noich groisser syen und dat en hain ich noch nit alle volmacht*. Maar tegenover het verlies van het *Winterstuc* staan dan weer twintig toegevoegde hoofdstukken die in de Trierse *Tafel* gezamenlijk bijna tot een verdubbeling van de overgebleven stof uit het *Somerstuc* leiden.

Conform de titel bestrijkt Margarethes boek de middeleeuwse geloofs- en levensleer: van de sacramenten en de werken van barmhartigheid tot de kerkelijke en wereldlijke hiërarchie. Dirc van Delfts combinatie van spiritualiteit en staatkunde, kenmerkend voor de *Tafel* in de Nederlandse versie, blijkt in de toegevoegde stukken aanzienlijk versterkt. Hoofdstukken over heiligen, reeksen gebeden, religieuze oefeningen, meditatieve teksten over leven en dood en een gedicht over de ‘geestelijke minnejacht’ versterken het stichtelijke karakter van het werk. De politieke aanvullingen zijn al even gevarieerd: een vorstenspiegel, juridische beschouwingen, een vertaling van het aan Seneca toegeschreven *De remediis fortuitorum* (bekend als inspiratiebron van Petrarca), een brief van Aristoteles aan Alexander en de wonderlijke geschiedenis van de zwijgende filosoof Secundus die aan het hof van keizer Hadrianus diens vragen alleen schriftelijk wilde beantwoorden. De genoteerde wijsheden vormden gezamenlijk een kleine religieuze encyclopedie in de traditie van middeleeuwse leergesprekken als de *Sidrac*.

Van een aantal toevoegingen in de Trierse *Tafel* is een Nederlandse oorsprong vastgesteld. Of dit ook geldt voor de niet van elders bekende onderdelen staat nog niet vast, maar is bepaald niet onaannemelijk. Het meest intrigerende aanknopingspunt is in dit verband een passage uit de vorstenspiegel over de vraag welke eerbewijzen men een heerser verschuldigd is. Het antwoord hierop begint met een citaat van *der meyster in libro de cura rei publice*, waarmee Filips van Leiden met zijn *De cura rei publice* bedoeld moet zijn. Van deze veertiende-eeuwse vorstenspiegel, opgedragen aan de Hollandse graaf Willem V, zijn geen handschriften overgeleverd; de oudste verwijzing naar dit werk is de vermelding van het exemplaar dat bewaard werd in de Haagse hofkapel. En dat brengt ons in de werkomgeving van Dirc van Delft, de hofkapelaan die in de Nederlandse versie van de *Tafel* al meermalen ondubbelzinnig als onderwijzende geleerde tot een onderwezen heerser sprak. Deze tendens is in de Trierse versie (voor Jan van Beieren) nog aanzienlijk versterkt.

Voorlopig is het zicht op de oorsprong van de Duitse *Tafel* nog niet zo duidelijk dat stellige uitspraken mogelijk zijn, maar alles wijst erop dat aan de compilatie uit het Rodemachern-handschrift een Nederlands tekstcomplex ten grondslag ligt. In dat geval zijn we via een omweg door een voorheen Duitstalig gebied in Frankrijk enkele bijzondere aanwinsten op het spoor gekomen, zoals een vorstenspiegel in de volkstaal uit de Lage Landen. Maar gegeven het eerder geschetste tekstverkeer binnen middeleeuwse cultuur- en taalgebieden zou het een buitengewoon behoudende redenering zijn ‘verduitste’ bewerkingen of afschriften van oorspronkelijk Nederlandse teksten weer op te eisen voor nationaal verkavelde domeinen van literatuurgeschiedenis.

Al kunnen of hoeven we hier dus niet te spreken in termen van literaire import en export, de studie van de Middelnederlandse literatuur heeft desondanks wel te maken met grensoverschrijdingen: die tussen disciplines. Ook op dit punt is de Trierse *Tafel* een erg inzichtelijke, maar verder betrekkelijk willekeurige casus. Nog afgezien van de meer technische kwestie dat voor een editie van de Trierse *Tafel* filologische kennis en gewoonten uit de germanistiek de voorkeur zullen verdienen, brengt verdere studie van Margarethes boek de neerlandicus hoe dan ook in een veel breder cultuurhistorisch domein van vorstenleer, de theologie, de juridische geschiedenis en de filosofie.

Het werk van Dirc van Delft weerspiegelt niet alleen zijn dominicaanse achtergrond maar ook de bijzondere geleerdheid van de auteur, die de taken van hofkapelaan en biechtvader combineerde met zijn functie van professor in de godgeleerdheid aan de universiteit van Keulen. Wat Dirc als advies aan studenten meegeeft – dat zij *die ijdel boecken der poeteryen niet en soecken, mer die fonteyne der theologyen* – is ook geheel van toepassing op wat hij de lezers van de *Tafel* voorschotelt. In de Trierse versie is het theologisch gehalte zeker niet minder geworden. Het eerste hoofdstuk dat nieuw is ten opzichte van de Nederlandse tekst gaat over de verering van heiligen en behandelt de zeven vraagstukken dienaangaande op basis van het *Racionale divinorum*, een destijds veelgebruikt handboek voor de liturgie en sacraal ceremonieel.

Literatuur in de nu gangbare zin van het woord is hier ver te zoeken. Maar een strak afgebakend begrip van literatuur als artistiek of esthetisch concept is voor de praktijk van middeleeuwse tekstcultuur al even irrelevant als de hedendaagse landsgrenzen of een strikt onderscheid van academische disciplines. Natuurlijk komt de expressieve kracht van Hadewijchs visioenen en mystieke gedichten veel dichterbij literatuur als kunst dan de theologische beschouwingen van de *Tafel* – Dirc van Delft hoeft niet te rekenen op de eer die Hadewijch nog vorig jaar te beurt viel toen het tijdschrift *Revolver* een aflevering aan haar wijdde. Toch verscheen de eerste substantiële publicatie over de *Tafel* 116 jaargangen terug in de *TNTL*, van de hand van C.G.N. de Vooy, die met zijn introductie van de *Tafel* wilde laten zien

dat het bewuste streven naar artistiek proza niet speciaal aan de renaissance eigen was. In dit opzicht is Dirc van Delf een voorloper van Marnix, Coornhert en Hooft.

Artistieke aspiraties en literaire interesses zijn niet vreemd aan de *Tafel*, maar de tekst nodigt vooral uit tot interdisciplinaire zwerftochten. Dat geldt in algemene zin voor de studie van Middelnederlandse literatuur: die staat altijd in relatie tot een zeer diverse sociale, religieuze of ideologische context. Deze cultuurhistorische benadering – die literatuurtheoretisch wel te verankeren valt – is niet zozeer een methodologische keuze, als wel een eerste vereiste om toegang te krijgen tot de middeleeuwse wereld van het geschreven woord. In dat opzicht is de Trierse *Tafel* een overtuigend bewijs van de noodzaak het dubbele paspoort van de Middelnederlandse letterkunde te koesteren.

Bronnen

Met dank aan dr. Marcus Stumpf (LWL-Archivamt für Westfalen) die mij in staat gesteld heeft het handschrift van Margarethe von Rodemachern met de Trierse *Tafel* te bestuderen. Zie over het handschrift (Berleburg, Slotbibliotheek RT 2/2) Gunhild Roth: 'Die "Tafel vom christlichen Glauben und Leben". Die Westdeutsche Bearbeitung von Dircs van Delft "Tafel van dem Kersten Ghelove"', in: *Zeitschrift für Deutsches Altertum und Deutsche Literatur* 130 (2001), 321-329. Meer over Margarethe en haar boeken in Wolfgang Haubrichs: 'Die "Pilgerfahrt des träumenden Mönchs". Eine poetische Übersetzung Elisabeths aus dem Französischen?', en Hans-Walter Stork: 'Die handschriftliche Überlieferung der Werke Elisabeths von Nassau-Saarbrücken und die malerische Ausstattung der Handschriften', beide in Wolfgang Haubrichs & Hans-Walter Herrmann m.m.v. Gerhard Sauder (Hrsg.): *Zwischen Deutschland und Frankreich. Elisabeth von Lothringen, Gräfin von Nassau-Saarbrücken*. Saarbrücken, 2002, resp. 533-568 en 591-606. De Nederlandse *Tafel* is uitgegeven door L.M. Daniëls in *Dirc van Delfts Tafel van den kersten gelove*, Antwerpen etc., 1937-1939. Over de tekst: Frits van Oostrom: *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*, Amsterdam, 1987.

Adres van de auteur

Universiteit Leiden
Opleiding Nederlandse Taal en Cultuur
Postbus 9515
NL-2300 RA Leiden
g.warnar@let.leidenuniv.nl